

PRILOG RASPRAVI O REFORMI VISOKOG OBRAZOVANJA ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI

Pozicija predmeta Kiraet (Učenje Kur'ana)

Abdul-Aziz DRKIĆ
Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
abdul-aziz.drkic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Rad je nastao kao doprinos aktuelnoj raspravi o reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice i sadrži historijski pregled zastupljenosti predmeta Kiraet u nastavnim planovima medresa i Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Rad nudi i poseban osvrt na poziciju Kiraeta na Fakultetu islamskih nauka, nastavnim sadržajima koji se obrađuju kroz četiri semestra studija i očekivanim kiraetskim kompetencijama svršenika Fakulteta.

Ključne riječi: kiraet, kompetencije imama, nastavni plan i program, medresa, Fakultet islamskih nauka

Uvod

U tekućoj kalendarskoj godini provode se aktivnosti na reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Uprava za obrazovanje i nauku u 2024. održala je nekoliko savjetovanja u vezi sa procesom aktuelne reforme. Na navedenim savjetovanjima, ali i mimo njih, u formalnim i neformalnim razgovorima i javnom prostoru, aktuelizirano je pitanje predmeta Kiraet i njegove zastupljenosti u Nastavnom planu i programu Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Na trećem savjetovanju održanom 11. i 12. decembra 2024. usvojene su preporuke kojim se predviđa ukidanje

predmeta Kiraet na trećem i četvrtom semestru studijskog programa Islamske teologije i uvođenje većeg broja sati vježbi u četiri, pet ili šest semestara, obavezni oblik korepeticije i prijemni ispit iz Kiraeta za svršenike medrese. (Tucaković, 2024:21) Nije mi potpuno jasno kako će sve predložene aktivnosti biti realizirane kroz nastavni proces.

Cijenim da poziciju ovog predmeta, kao i svih drugih koji su od temeljne važnosti za kompetencije budućih imama, hatiba i mualima, treba posmatrati u integralnom sistemu njihovog obrazovanja. Ovaj rad nudi historijski pregled zastupljenosti Kiraeta u nastavnim planovima medresa

i Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu i strukturu nastavnih sadržaja koji se obrađuju kroz nastavni proces u medresama i na Fakultetu. Cilj rada je ponuditi širu i jasniju sliku o važnosti i značaju predmeta Kiraet za obrazovanje naših imama, hatiba i mualima i njegovoj trenutnoj poziciji u okviru srednjoškolskog i visokog obrazovanja Islamske zajednice, kao doprinos raspravi o aktuelnoj reformi.

Značaj Kiraeta u obrazovanju imama, hatiba i mualima

Učenje Kur'ana poseban je vid ibadeta bez kojeg je nemoguće obaviti temeljnu islamsku obavezu (namaz).

Shodno tome, sa stanovišta šerijata, pojedinačna je obaveza (fardi 'ajn) svakog muslimana i muslimanke pravilno učenje Kur'ana uz primjenu tedžvidskih pravila, prema vlastitim mogućnostima. S druge strane, kolektivna je obaveza zajednice muslimana (fardi kifaje) pravilno i vješto učenje Kur'ana uz preciznu primjenu tedžvidskih pravila, poznavanje teorije tedžvidske nauke i drugih temeljnih znanja o Kur'anu kao Govoru i Tekstu. Tu obavezu u našoj Zajednici preuzeli su na sebe oni koji se obrazuju i koji će raditi kao imami, mualimi, muderisi, muhafizi i profesori. Oni su dužni da znanju o učenju Kur'ana, kao i znanju iz drugih islamskih nauka, savjesno, kompetentno i odgovorno podučavaju druge muslimane i da ga prenesu na nova pokoljenja. Kiraet ima poseban i višestruki značaj za imame koji u svome radu predvode muslimane u džematu, podučavaju pravilnom učenju Kur'ana u mektebu i drugim vidovima edukacije u džematu, uče mukabele, citiraju kur'anske ajete i obavljaju druge obaveze koje uključuju pravilno čitanje/učenje Kur'ana. Riječ je o kompetencijama koje su najvidljivije. Važnost i značaj vještog i pravilnog učenja Kur'ana i poznavanje teorije koja tu vještinu opslužuje za naše imame posebno dolazi do izražaja ukoliko u obzir uzmemo činjenicu da je danas među džematlijama sve veći broj hafiza i vještih učaća Kur'ana. Eventualna nekompetentnost u kiraetu imama dovodi u podređen položaj u odnosu na njegove džematlije.

U periodu nakon Agresije na našu domovinu, vještina učenja (kiraet) i pamćenje (hifz) Kur'ana doživljavaju svojevrsan procvat. Pored globalne popularizacije kiraeta i hifza, tome je u našoj domovini ponajviše doprinijelo reaktiviranje starih i aktiviranje novih medresa u Islamskoj zajednici kroz koje su stasali mnogi vješti učaći Kur'ana (karije) i hafizi. Posljednjih desetak godina tome je doprinijelo i otvaranje brojnih škola Kur'ana/hifza pri našim džematima, medžlisima i muftijstvima, kao i organizacija

mnogobrojnih takmičenja. Ne smije se izgubiti iz vida ni činjenica da se aktivnosti na podučavanju kiraeta i hifza odvijaju i u mnogobrojnim udruženjima i organizacijama koje djeluju izvan institucija Islamske zajednice. Broj hafiza posljednjih dvadeset godina u rapidnom je porastu, a nerijetko se desi da su hafizi dječaci i djevojčice od svega desetak godina koji gotovo perfektно uče Kur'an. Vještina pravilnog i melodičnog učenja Kur'ana koju mektepska djeca, učenici i studenti, karije i hafizi pokazuju na domaćim i međunarodnim takmičenjima učaća Kur'ana svjedoče neospornom napretku. Sve to stvara dojam da i današnji svršeni medresa i Fakulteta islamskih nauka u pravilu Kur'an uče bolje i vještije nego starije generacije. Štaviše, kreira se slika da je Kiraeta danas u kurikulumima medresa i Fakulteta više nego što ga je ranije bilo, što apsolutno nije tačno.

Ukoliko analiziramo fond nastavnih sati Kiraeta u sistemu obrazovanja imama, hatiba i mualima od Drugog svjetskog rata naovamo, ustanovit ćemo da je on na historijskom minimumu. Reduciranje broja nastavnih sati nesumnjivo je utjecalo na kompetencije imama. Na osnovu dvanaestogodišnjeg iskustva na poziciji asistenta/nastavnika na Katedri za kiraet Fakulteta islamskih nauka i predavača na brojnim seminarima za imame širom Islamske zajednice, mogu kazati da se negativne posljedice najviše očituju na vještini učenja Kur'ana gledajući (tilavet). Briljantni pojedinci skreću pažnju s većine koja se susreće s ozbiljnim poteškoćama da u okviru postojećih nastavnih sati savlada nastavno gradivo i ovlada potrebnim kompetencijama. U tom smislu, smatram da je sve planirane reforme neophodno provoditi uz konsultacije s profesorima Kiraeta u medresama, te glavnim imamima i imamima na terenu. Ukoliko imamo u vidu i to da su rukovodstva medžlisa i džemata sve više prisiljena da u službu primaju svršeni medresa (jer je interesovanje za imamski poziv sve manje), ova činjenica bi trebala

još više da nas zabrine. Na osnovu vlastitog iskustva u radu sa studentima slobodan sam ustvrditi da veliki broj svršenika medresa ne posjeduje kiraetske kompetencije za dosljedno obavljanje imamsko-hatipsko-muallimskog poziva.

Koji su razlozi takvog stanja?

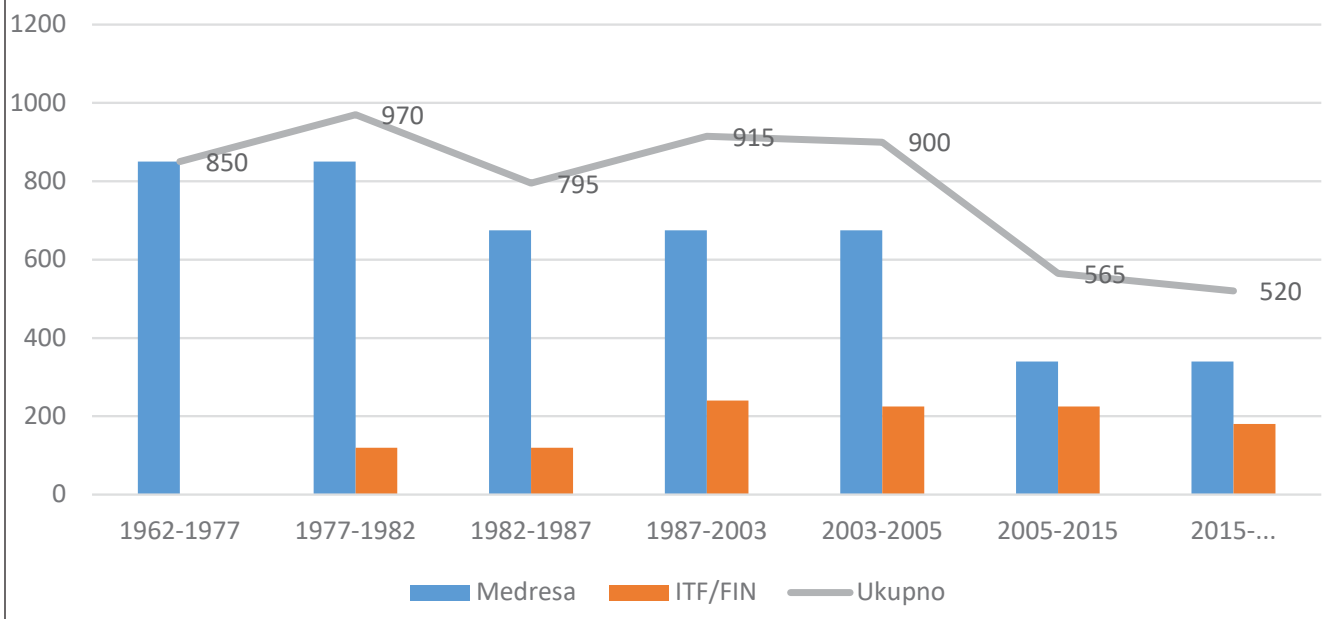
Vjerujem da postoji prostor za unapređenje nastavnog procesa te da se može pomoći profesorima da u realizaciji nastave budu uspješniji. U tom smislu želim pohvaliti aktivnosti Uprave za obrazovanje Rijaseta koja u posljednjih nekoliko godina provodi redovni monitoring nastave vjerskih predmeta u medresama. Međutim, iako je sasvim normalno da imamo uspješne i manje uspješne profesore, cijenim da su razlozi u najvećoj mjeri objektivne prirode. Uzroke bi trebalo potražiti prevashodno u ranijim reformama nastavnih planova i programa medresa i Fakulteta kojima je u velikoj mjeri reduciran fond nastavnih sati Kiraeta.

Fond nastavnih sati

Školske 1961/1962. godine nastavni proces u Gazi Husrev-begovoj medresi (jedina aktivna u tom periodu) skraćen je sa osam na pet razreda. Nastavni plan i program predvidio je u svih pet razreda po pet sati Kiraeta sedmično. (*450 godina...*, 1988:106) Reformom iz 1982/1983. nastavni je proces smanjen na četiri godine, a fond sati Kiraeta u svakom razredu bio je pet sati sedmično u svakom od četiri razreda. (*Nastavni plan i program...*, 2021:27-50) Najradikalnije promjene desile su se s reformom iz 2003/2004. godine kojom je fond sati Kiraeta smanjen na tri u prvom i drugom, i dva sata sedmično u trećem i četvrtom razredu.¹ Možemo kazati da su reforme u datom trenutku bile sasvim opravdane jer je svršenicima medrese ukinuto zvanje *imam, hatib i mualim*, uz očekivanje da će budući

¹ *Nastavni plan i program: JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarajevo, 2021, str. 27-50.*

Broj časova Kiraeta u sistemu obrazovanja imama, hatiba i muallima u različitim vremenskim periodima

imami manjak sati vjerskih predmeta (tako i *Kiraeta*) nadoknaditi kroz studij na Fakultetu. Odlukom Rijaseta Islamske zajednice definirano je da je uslov za zaposlenje imama završen Fakultet islamskih nauka.

Međutim, uporedo se kroz reforme Nastavnog plana i programa Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu smanjivala zastupljenost Kiraeta. Godine 1977. osnovan je Islamski teološki fakultet (današnji Fakultet islamskih nauka UNSA). Realizacija nastavnog procesa počela je nastavnim časom Kiraeta u ponedjeljak, 7. novembra 1977. godine u 11:00h. (Islamski teološki..., 1977:8) Prvi nastavni plan i program predvidio je nastavu iz Kiraeta na četiri semestra.² Prva zvanična reforma desila se 1987. godine, a reformiranim planom i programom Kiraet je uveden na treću i četvrtu godinu. (Alibašić, 2017:68) Naredna reforma desila se 1994. godine, a njome je pored teološkog uveden i pedagoški studijski program. Na oba studijska programa Kiraet je bio zastupljen na osam semestara. (Alibašić, 2017:6971)

Reformom Nastavnog plana i programa iz 2003/2004. akademske godine Kiraet je na oba studijska programa reduciran na pet semestara. (Alibašić, 2017:72) Nakon što od školske 2004/2005. godine svršeni medresa više nisu dobijali zvanje imam, hatib i muallim, akademske 2005/2006. godine osnovan je trogodišnji dodiplomski studij za imame, hatibe i muallime, sa predmetom Kiraet na svakom od šest semestara. (Alibašić, 2017:77-80) Kroz reformu iz 2015/2016. godine Kiraet je reduciran na četiri (studijski programi Islamska teologija i Imam, hatib i muallim), odnosno tri semestra (studijski program Islamska vjeronauka i religijska pedagogija). (Vodič za studente..., 2015:29-30) Aktuelnom reformom predviđa se reduciranje nastave iz Kiraeta na prvi i drugi semestar.

Ukoliko analiziramo ukupan broj nastavnih sati Kiraeta koje su svršeni medresa i Fakulteta slušali u različitim vremenskim periodima, dolazimo do podataka da su, naprimjer, svršeni

samo medrese do 2005. godine imali više sati Kiraeta nego oni koji danas završavaju medresu i Fakultet zajedno. Imam koji je završio medresu i Fakultet osamdesetih godina prošlog stoljeća imao je duplo više sati Kiraeta nego generacije današnjih svršnika tih obrazovnih ustanova.

Nastavni sadržaji

Broj nastavnih sati Kiraeta sasvim logično pratio je nastavni sadržaj, odnosno količina gradiva koja se na tim satima obrađuje. Konstantno reduciranje broja sati od 2003. godine naovamo vodilo je neminovnom smanjivanju nastavnih sadržaja (obima gradiva). Kiraet je, za razliku od drugih predmeta, vještina i nauka. Suštinski važno je razumjeti da je za razvijanje vještine učenja Kur'ana i sposobnosti kompetentnog podučavanja potrebno vrijeme i kontinuitet. Kada je posrijedi reduciranje nastavnog sadržaja (gradiva), uzećemo za primjer samo količinu *bifza* kur'anskog teksta u nastavnim

² Uvidom u matične knjige studenata Islamskog teološkog fakulteta ustanovili smo da jedan broj studenata upisanih 1978, 1979. i narednih godina

ima upisane ocjene iz četiri Kiraeta (ocjenjivani na godišnjem nivou). Moguće je da je to rezultat čestih periodičnih izmjena i revizija plana

i programa koje su, kako zaključuje Ahmet Alibašić, bile praksa u radu Fakulteta. Vidi opširnije: Alibašić, 2017:67.

planovima i programima u različitim vremenskim periodima. Do 2005. godine svršeni medrese je, pored savladavanja teorije tedžvidske nauke i vještine pravilnog učenja Kur'ana gledajući (tilavet), bio dužan memorirati i demonstrirati učenje napamet (hifz) približno 50 stranica Kur'ana (*Amme džuz, suru Ja sin, suru el-Mulk i 22 ašereta*). U isto vrijeme, na Fakultetu islamskih nauka bilo je predviđeno ponavljanje kompletnog gradiva iz medrese i memoriranje dodatna tri džuzua Kur'ana. (*Nastavni plan i program...*, 1995:9-18) To je ukupno više od pet džuzeva. Prema aktuelnim nastavnim planovima i programima, to je duplo manje. Nažalost, mnogi postavljaju pitanje razločnosti tolike količine hifza. Iako mi se čini potpuno apsurdnim objašnjavati navedenu dilemu i bilo koje drugo pitanje vezano za važnost poznavanja kur'anskog teksta za naše imame, uvjeren sam kako je jedna od direktnih posljedica manjka hifza slaba kompetentnost u vještom i tečnom učenju Kur'ana gledajući (tilavet). Osobi koja je memorirala više od pet džuzeva Kur'ana teško se moglo desiti da ne zna vješto i tečno učiti Kur'an. Da ne govorimo o tome koliko je navedena kompetencija davala sigurnosti i širine imamu u odgovornom izvršavanju temeljnih imamskih, hatipskih i mualimskih obaveza. Pored hifza, reduciranje broja sati bitno se odrazilo na teorijsko bavljenje tedžvidom u nastavnom procesu u medresama koje se često zapostavlja, uz opravdanje da je prioritet da učenici steknu vještinu učenja Kur'ana.

Kiraet na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu

Kada je riječ o Fakultetu islamskih nauka, Kiraet je prema aktuelnom Nastavnom planu i programu zastupljen na četiri semestra studijskih programa

za islamsku teologiju i imame, hatibe i mualime, i tri semestra studijskog programa za islamsku vjeronauku i religijsku pedagogiju. To na studijskom programu Islamske teologije predstavlja 7,27% ukupnog broja predmeta. (Alibašić, 5) Primjera radi, na srodnim fakultetima islamske teologije/islamskih nauka u Turskoj Kiraet se izučava četiri do osam, a na Al-Azharu četiri semestra.³

Cilj navedenih predmeta je kod svršenika razviti tri ključne kompetencije: vještinu pravilnog i tečnog učenja Kur'ana, sposobnost kompetentnog podučavanja Kur'anu i sposobnost interpretacije osnovnih (orijentacijskih) znanja o usmenoj i pisanoj formi Kur'ana, te ih pripremiti za naučno-istraživački rad u oblasti kiraetske i tedžvidske nauke (ukoliko se za to odluče u nastavku svog akademskog obrazovanja). U prvoj godini studija teološkog i imamskog smjera (kroz koje se obrazuju naši imami) fokus je na unapređenju vještine učenja Kur'ana i savladavanju teorije tedžvidske nauke ('ilm et-tedžvid) prema Hafsovom rivajetu, te naučne discipline o pauzalnim i početnim formama (el-waqf ve el-ibtida'). Jednako kako se, naprimjer, terminologija tefsira, obredoslovlje (ibadat), sintaksa arapskog jezika ili bilo koja druga oblast islamskih nauka obrađuje i u medresi i na Fakultetu, tako se i tedžvidska nauka obrađuje u obje faze obrazovanja, na različitim nivoima. U drugoj godini studija tretira se historija, terminologija i metodologija kiraetske nauke ('ilm el-qirā'at), komparativna analiza Hafsovog i Veršovog rivajeta (druge najraširenije varijante učenja Kur'ana), komparativna analiza različitih mushafskih izdanja i druge kiraetske teme kroz koje se studenti praktično i teorijski upoznaju sa prirodom autentičnih kiraetskih varijanti kao važnog aspekta jezika Kur'ana i njihovim refleksijama na

tefsir, arapsku gramatiku, leksiku, stilistiku i šerijatsko pravo.

Reduciranjem Kiraeta kroz ranije reforme nastavnog plana i programa katedri za kiraet već je uskraćen prostor da tretira i druge važne teme vezane za Kur'an, kao što je, naprimjer, kur'anski pravopis (er-resm al-'usmani lil-mesahif). Trenutno na Fakultetu ne postoji aktivni predmet koji tretira historiju i razvoj kur'anskog teksta.

Zaključak

Kiraet je nezamjenjiv i višestruko važan u procesu obrazovanja imama, hatiba i muallima. Za razliku od drugih predmeta, Kiraet je vještina i teorija, zbog čega je za savladavanje nastavnog sadržaja i ovladavanje vještinom učenja Kur'ana potrebno vrijeme i kontinuitet. Fond nastavnih sati Kiraeta u sistemu obrazovanja imama, hatiba i muallima u posljednjih dvadeset godina više puta je reduciran i trenutno se nalazi na historijskom minimumu. Dodatno reduciranje Kiraeta neminovno će negativno utjecati na očekivane kompetencije budućih imama.

Naglašavam, nije riječ samo o kompetenciji vještog i pravilnog učenja Kur'ana, nego i sposobnosti kompetentnog (praktičnog i teorijskog) podučavanja Kur'anu i interpretacije znanja o kodifikaciji *Mushafa* i razvoju kur'anskog pravopisa, aktuelnim mushafskim izdanjima, kur'anskim kiraetima i njihovim refleksijama na tefsir i druge islamske discipline.

Smatram kako, upravo zbog svoje neraskidive povezanosti s Islamskom zajednicom i svoje uloge u odgoju i obrazovanju službenika Islamske zajednice, prvenstveno imama, Fakultet islamskih nauka nema luksuz da, poput srodnih studija islamske teologije na Zapadu, kroz svoj nastavni plan i program radikalno reducira predmete fundamentalnih islamskih nauka i predmeta "primijenjene teologije" vezane za imamski poziv.

³ Kroz komparativnu analizu disciplinarnih struktura ovog studijskog programa na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu sa sličnim programima

u svijetu, profesor Ahmet Alibašić je ustanovio da je, bez obzira na brojne specifičnosti, struktura studija islamske teologije na Fakultetu islamskih nauka

uporediva, ako ne i potpuno usklađena sa strukturom srodnih studijskih programa "od Sjedinjenih Država do Malezije". (Alibašić, 2024:11)

I posljednje, a ne manje važno, smatram da se u aktuelnoj raspravi o reformi visokog obrazovanja neopravdano zapostavlja kriza duhovnosti kroz koju prolazi

savremeni čovjek, a na koju nisu imuni ni naši učenici i studenti – budući imami, kao ni drugi uposlenici Islamske zajednice. U tom smislu, navikavanje učenika

i studenata na druženje s Kur'anom u našoj je tradiciji uvijek bilo, a trebalo bi biti i dalje, jak adut u odgoju i razvijanju duhovnosti kod naših imama.

Literatura

450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, GHM, Sarajevo, 1988.
Nastavni plan i program: JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarajevo, 2021
Nastavni plan i program, FIN, Sarajevo, 1995.

Ahmet Alibašić, "Razvoj nastavnih programa na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu", *Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu 1977-2017.*, Zuhdija Hasanović, gl.ur., FIN, Sarajevo, 2017.
Alibašić, Ahmet (2024). "Savremene studije islamske teologije / islamskih

nauka: uporedna analiza", *Zbornik radova FIN-a*, br. 29, FIN, Sarajevo, 2024. (Neobjavljeno)
Tucaković, Ekrem (2024). "Preporuke sa Savjetovanja o reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice", *Preporod*, 1274/24, 21.

الموجز

مشاركة في النقاش حول إصلاح التعليم العالي في المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك
مكانة مادة تلاوة القرآن الكريم
عبد العزيز دركيć

جاء هذا البحث مشاركة في النقاش حول إصلاح التعليم العالي في المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، ويشتمل البحث على نبذة عن حضور مادة تلاوة القرآن الكريم في مناهج المدارس الثانوية الإسلامية وكلية الدراسات الإسلامية بجامعة سراييفو. كما يقدم البحث التفتاة خاصة إلى مكانة مادة التلاوة في كلية الدراسات الإسلامية، والمحتويات التدريسية التي يتم تناولها خلال أربعة فصول أكاديمية، وكفاءات التلاوة المرجوة عند خريجي الكلية.

الكلمات الرئيسية: التلاوة، إمكانات الإمام، المنهاج الدراسي، المدرسة الثانوية الإسلامية، كلية الدراسات الإسلامية.

Summary

CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION
ON THE REFORM OF HIGHER EDUCATION
WITHIN THE ISLAMIC COMMUNITY
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
The position of the Qiraat (recitation of the Qur'an)

Abdul-Aziz Drkić

The article aims to contribute to the present discourse regarding the reform of higher education of the Islamic Community. It presents a review of plans and programmes of madrasas and of the Faculty of the Islamic Studies of Sarajevo University through history with a focus on the subject of qiraat. This article also offers a review of the role and function of this subject at the Faculty of Islamic Studies with details of the content, aims and goals of the studies of qiraat through the four-semester study plan and programme

Keywords: qiraat, competency of imams, teaching plan and programme. Madrasa, Faculty of Islamic Studies